

Dwoistość sacrum w literaturze czarnego romantyzmu

Streszczenie

Celem podjętych przeze mnie badań było ukazanie, w jaki sposób funkcjonuje sacrum w czarnym romantyzmie. Poprzez sformułowanie „dwoistość” rozumiem zarówno moralny aspekt sacrum w świecie przedstawionym analizowanych utworów, a więc podział na dobre i zyczące człowiekowi sacrum, jak i złe, pragnące ludzkiej zguby i krzywdy. Podążając tropem Rogera Caillois’a, zwróciłam również uwagę na fakt, że każda z tych grup pomimo tego, iż pozostają w opozycji względem siebie, może przyjmować dwojaki sposób istnienia, zarówno ukazywać się ludziom jako zyczące i budzące zaufanie oraz jako niszczycielskie i wzbudzające lęk.

Drugim aspektem dwoistości sacrum jest jego pochodzenie wywiedzione z religii chrześcijańskiej lub ludowych wierzeń. W romantyzmie mamy do czynienia z przeplataniem się tych dwóch płaszczyzn religijnych, a także ich współwystępowaniem i jednoczesnym oddziaływaniem na świat przedstawiony utworu.

W niniejszej dysertacji doktorskiej termin „sacrum” rozumiany jest w szerokim znaczeniu jako każda transcendentna siła oddziałująca na świat ludzki, mieszcząca się w sferze doświadczeń człowieka lub poza nim – w sferze imaginatywnej. Sacrum prowadzi również do wytwarzania określonych praktyk obrzędowych oraz reguł zachowania.

Terminem czarny romantyzm określa się literaturę skupioną na mrocznym aspekcie bytu i człowieka, dążącą nie tylko do ukazania tego, co ciemne, ale przede wszystkim do spenetrowania samego „Zła” rozumianego czy to w kategoriach substancjalnych czy też ontologicznych. W utworach wywodzących się z nurtu czarnego romantyzmu mamy do czynienia z próbą dotarcia do samych korzeni mrocznej zasady, która równie często okazuje się być również zasadą świata. W świecie przedstawionym utworów, wywodzących się z tego nurtu, mamy do czynienia z wysunięciem na pierwszy plan sił transcendentnych reprezentujących negatywny aspekt sacrum – niszczycielskich sił nieprzyjaznych człowiekowi. Może to być zarówno, osadzony w imaginarium chrześcijańskim Szatan, jak i ciemne bóstwa i demony ludowej demonologii. Sam Szatan staje się wyjątkowo ambiwalentną figurą w romantyzmie, zarówno dumnym i mogącym konkurować w aspekcie moralnym z Bogiem, buntownikiem, jak i zwodzicielem polującym na ludzkie dusze.

Główną metodą badawczą przyjętą w niniejszej pracy jest krytyka fantazmatyczna wywiedziona z pism Marii Janion. Ze względu na bliskość tej metody z psychoanalizą, stała się ona drugą z używanych przeze mnie metodologii. Konsekwencją tego stało się niejednokrotne ukazywanie dwóch lub więcej możliwości interpretacyjnych, spowodowane niejednoznacznością statusu ontologicznego pojawiających się postaci (w szczególności postaci Nieznajomego pełniącego również funkcję bytu sobowtórowego). Przyjęcie takiej strategii analizy wywodzi się także z romantycznego przenikania się kategorii wnętrza i zewnętrza. Prowadzi ono bowiem do niejednoznaczności świata przedstawionego, którego status może być realny w świecie utworu lub też stanowić projekcję świata wewnętrznego bohatera. Ze względu na tematykę analizowanych przeze mnie utworów, konieczne było również korzystanie z krytyki postkolonialnej oraz gender studies.

Główny materiał badawczy w niniejszej pracy stanowi twórczość drugiego i trzeciego pokolenia polskich romantyków krajowych. Twórcy tych generacji często oskarżani byli o epigonizm. W swoich rozważaniach staram się dowiedzieć, że zarzut ten nie jest adekwatny w stosunku do interesujących mnie twórców. Wniosek ten popieram **zarówno** poprzez argumentację opartą o same złożenia poetyki romantycznej, w którą wpisana jest intertekstualność i możliwość traktowania cudzego tekstu jako z budulców własnej kreacji poetyckiej. Drugim punktem odniesienia stały się analizy z kręgu postmodernizmu, które rozwijają romantyczne ujęcia relacji między tekstami i tekstowy sposób doświadczania rzeczywistości.

W niniejszej pracy doktorskiej analizie i interpretacji poddane zostały głównie utwory powstałe w kręgu Cyganerii Warszawskiej oraz szkoły ukraińskiej, a także napisane przez Stefana Garczyńskiego *Wacława dzieje* oraz *Edmund* Stefana Witwickiego. Taki dobór materiału badawczego podyktowany został poprzez mocno zaznaczającą się w nich poetykę czarnoromantyczną, lub jej elementy. Czarny romantyzm występuje, w interesującym mnie obrębie tekstów, zazwyczaj nie w formie całościowej, ale poprzez obecność poszczególnych elementów lub nawiązań do arcydzieł tego gatunku (zarówno *Zamku kaniowskiego* Seweryna Goszczyńskiego czy *Marii Malczewskiego*, jak i do wampirycznej *Pieśni zemsty* z *Dziadów* Mickiewicza).

W przypadku wspomnianych wyżej autorów, czarny romantyzm łączy się również z takimi nurtami romantyzmu jak romantyzm polityczny, somnambuliczny, geognostyczny, mistyczny i salonowo-biedermeierowski. Ponadto frenetyczna i czarnoromantyczna stylistyka staje się sposobem snucia refleksji historycznej i politycznej (szczególnie w sposobie mówienia o kolizychnie w twórczości szkoły ukraińskiej). Natomiast w przypadku twórców kręgu Cyganerii Warszawskiej mamy do czynienia z silnym wyeksponowaniem aspektu psychologizującego i ukazującego mroczne strony nieświadomości, a także z korzystaniem z wykształconych przez czarny romantyzm środków obrazowania w utworach o tematyce politycznej i społecznej (ucisk chłopów etc.).

Praca doktorska skupia się głównie na kwestii sposobów manifestowania się sacrum. Ukazałam w jaki sposób ujawnia się ono poprzez naturę, a także, w jaki sposób jego obecność zostaje zaznaczona w naturze ludzkiej, a w szczególności w jej dążeniu do transcendencji, a także w skłonności do zła. Interesowały mnie również drogi inicjacyjne bohaterów romantycznych, które z konieczności łączyć musiały się z doświadczeniem sacrum, a także znaki, dzięki którym autor ujawnia o działaniu w świecie przedstawionym sił ponadludzkich. Niezwykle istotnym obszarem badawczym był również obszar sacrum patriotycznego, w obręb którego zaliczono zarówno „świętych”, którzy oddali życie za sprawę polską, kult mogił, a przede wszystkim samą upersonifikowaną Polskę-Polonię.

W pracy doktorskiej szeroko wykorzystane zostały odwołania filozoficzne. Nawiązania do filozofii mają dwójaki charakter. Pozwalają na dokładniejszą analizę tekstu i lepszą jego interpretację, a także ukazują odwołania filozoficzne zawarte w samym tekście (jak ma to miejsce w przypadku chociażby *Wacława dziejów* Garczyńskiego, które stanowią tekst określany często jako bardziej filozoficzny niż literacki). W przypadku wspomnianego już wyżej postmodernizmu zależało mi na ukazaniu, które z jego założeń można uznać za zbieżne z romantyzmem, a w szczególności z interesującymi mnie utworami.